

KATARZYNA BALCERZAK

Instytut Neurorehabilitacji ANIMUS w Olsztynie

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8402-4015>

Stan rozwoju mowy dzieci urodzonych z ciąży bliźniaczej i ciąży pojedynczej – analiza porównawcza*

The State of Speech Development of Single – and Twin-Born Children – Comparative Analysis

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule podjęto temat rozwoju mowy dzieci urodzonych z ciąży mnogiej. Z uwagi na specyficzne uwarunkowania społeczne, a także szczególne obciążenia neotologiczne bliźniąt, należą one do grupy dzieci z ryzykiem zaburzeń rozwojowych. Przejawem zaburzeń rozwoju dzieci z ciąż mnogich mogą być zaburzenia dynamiki w nabywaniu systemu językowego. Na potrzeby niniejszego opracowania badań dokonano analizy porównawczej stanu kompetencji i sprawności językowych w zakresie poszczególnych podsystemów języka grupy dzieci z ciąży pojedynczej oraz grupy bliźniąt. Za problemem badawczy przyjęto pytanie: czy szczególne uwarunkowania biologiczne i środowiskowe bliźniąt determinują dynamikę nabywania przez nie systemu językowego? Badaniem objęto dziewięcioro dzieci 3-letnich, w tym trzy pary rodzeństwa bliźniaczego stanowiących grupę badaną oraz troje dzieci urodzonych z ciąży pojedynczej, stanowiących grupę kontrolną.

Słowa kluczowe: ontogeneza mowy, ciąża mnoga, bliźniactwo, rozwój mowy bliźniąt, opóźnienie w rozwoju mowy

* Artykuł powstał na podstawie badań przeprowadzonych na potrzeby pracy magisterskiej pt. „Dynamika rozwoju mowy dzieci urodzonych z ciąży pojedynczej i mnogiej. Analiza porównawcza”, napisanej w 2020 roku w Instytucie Polonistyki i Logopedii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pod kierunkiem dr hab. Jolanty Panasiuk, prof. UWM.

SUMMARY

This article presents the subject of speech development of twin-born children. Due to the significant importance of environmental and neotological factors, twins are considered to be at risk of developmental disorders. This is manifested by language delay and quantitative and qualitative differences in all aspects of the language, compared to children born from single pregnancies. In this study it was made a comparative analysis of the state of linguistic competences of all language subsystems in the group of single- and twin-born children. The research problem has become the question: do the specific biological and environmental conditions of twin pregnancy determine the dynamics of acquiring the language system by them? The study concerned nine 3-year-old children, including three pairs of twins constituting the research group and three children born from a single pregnancy constituting the control group.

Key words: speech ontogenesis, twin pregnancy, twinning, twins' language development, delay in twin's speech development

SPECYFICZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU MOWY BLIŹNIĄT

Skomplikowany proces rozwoju mowy podlega wielu różnorodnym grupom czynników oddziałujących na jego przebieg. Na rozwój mowy wpływają zarówno fizjologiczne mechanizmy procesów rozwojowych, jak też uwarunkowania natury społeczno-kulturowej. Przyjmuje się za Leonem Kaczmarkiem, że „rozwój mowy jest uwarunkowany genetycznie, zależy od wrodzonych właściwości organizmu człowieka, ale możliwy jest jedynie w kontakcie ze środowiskiem społecznym, z innymi ludźmi. Słowem, jest to proces, w którym współgrają czynniki biologiczne i społeczne” (Kaczmarek 1977, 19). Oprócz prawidłowo funkcjonujących ośrodków mózgowych odpowiedzialnych za mowę, a także prawidłowo zbudowanego i dobrze funkcjonującego aparatu artykulacyjnego, do rozwoju językowych umiejętności dziecka niezbędna jest socjalizacja w środowisku językowym i stymulowanie jego motywacji do mówienia. Dziećmi, które podlegają złożonym uwarunkowaniom rozwoju natury biologicznej oraz środowiskowej, są dzieci urodzone z ciąży mnogich, w tym ciąży bliźniaczych.

Ciąża mnoga, ze względu na ryzyko wielu powikłań natury położniczej i neonatologicznej, jest ciążą wysokiego ryzyka¹. Dzieci z ciąży mnogiej mają

¹ Wśród najczęściej występujących nieprawidłowości i powikłań położniczych w przypadku ciąży mnogiej wymienia się między innymi: rozbieżny wzrost płodów, niecałkowite rozdzielanie płodów, zespół znikającego bliźniaka, zespół zapętlenia sznurów pępowinowych, wypadnięcie pępowiny, płody pasożytujące. Istotnym i częstym powikłaniem położniczo-neonatologicznym ciąży bliźniaczych jest zespół przetoczenia krwi między płodami. W jego wyniku dochodzi do niezrównoważonego przepływu krwi przez naczynia krwionośne łożyska, które łączą układy krążenia dzieci. Wówczas jedno z bliźniąt otrzymuje za mało krwi, a drugie przyjmuje ją w nadmiarze, czego prze-

niejednokrotny dostęp do składników odżywczych, tlenu, ciał odpornościowych, czy możliwości oczyszczania krwi. U dzieci urodzonych z ciąży mnogiej odnotowuje się większy niż u dzieci z ciąż pojedynczych odsetek wad rozwojowych i aberracji chromosomowych, częściej też rodzą się one przed terminem² i mają małą masę urodzeniową (poniżej 2500 g). Większość trudności rozwojowych wynika ze zmian w układzie nerwowym powstałych nawet bez wystąpienia uszkodzeń mechanicznych mózgu (Panasiuk 2014). Rozpoczęte w drugiej połowie życia płodowego mielinizacja i rozwój elektrycznej czynności mózgu, jeśli dokonują się w warunkach inkubatorowych, skutkują specyficznymi zmianami, takimi jak: poszerzenie komór, zmniejszenie objętości hipokampa, atrofia ciała modzełowego. Wśród uszkodzeń rozwijającego się mózgu odnotowuje się najczęściej krwawienia śródczaszkowe do- i okołokomorowe, a także leukomalację okołokomorową (Chrzan-Dętko 2016, 172)³.

Obciążenia z okresu okołoporodowego mogą doprowadzać do zaburzeń w postnatalnym rozwoju bliźniąt. Badania wskazują na częstsze występowanie w tej grupie dzieci rozmaitych problemów zdrowotnych, wad anatomicznych⁴, a także opóźnień w rozwoju psychoruchowym.

Na specyfikę rozwoju bliźniąt wpływają dodatkowo czynniki związane ze środowiskiem rodzinnym: relacje pomiędzy rodzicami dzieci, nastawienie najbliższej rodziny, zwłaszcza matki, do ciąży mnogiej, zgodność płci dzieci z oczekiwaniami rodziców itp.⁵. Ciąża mnoga jest niejednokrotnie dużym zaskoczeniem dla rodziców, a wszelkie nieprawidłowości i trudności w przebiegu ciąży wysokiego ryzyka są źródłem stresu i niepokoju matki. Długotrwałe napięcie emocjo-

jawem są liczne nieprawidłowości rozwojowe obojga dzieci (Bidzan, Preis, Senkbeil, Świątkowska-Freund, Pankracz 2010, 34–35).

² Odsetek przedwczesnych porodów w przypadku ciąż bliźniaczych wynosi 55%. Wśród trójczek odsetek ten dotyczy aż 96% porodów, czworaczki natomiast zawsze rodzą się przedwcześnie (Grymowicz, Kłosińska, Kuran 2012, 115).

³ Przez leukomalację okołokomorową rozumie się martwicę istoty białej, powstającą na skutek poważnego niedotlenienia mózgu.

⁴ U dzieci z ciąż mnogich częściej występują takie nieprawidłowości, jak: rozszczepy podniebienia, stopa końsko-szpota, zwłknięcia stawu biodrowego, przepukliny mózgowie. Często w przypadku ciąż mnogich występują także: wewnątrzmaciczny niedorozwój, zaburzenia oddychania oraz wady narządów wewnętrznych. Większy jest także odsetek diagnozowanego porażenia mózgowego i problemów zdrowotnych doprowadzających nawet do śmierci noworodka (Kornas-Biela 2010, 67). Wady wrodzone występujące w przypadku ciąży jednojajowej są w głównej mierze nieprawidłowościami specyficznymi dla tej grupy bliźniąt, natomiast w przypadku ciąży dwujajowej wady objawiają się podobnie jak w ciążach pojedynczych (Kempiak 2019, 265).

⁵ Badania dowodzą, że kobiety, które wykazywały negatywny stosunek do swojej ciąży lub przeżywały silny stres podczas jej trwania częściej doświadczały nieprawidłowości okołoporodowych, a dzieci urodzone z tych ciąż miały niedowagę (Gomółka-Walaszek, Walaszek 2008, 295).

nalne u kobiet w ciąży ma duży wpływ na rozwój dziecka zarówno w okresie pre-, jak i postnatalnym (Gomółka-Walszek 2008, 290)⁶.

Nie bez znaczenia jest także kolejność urodzenia bliźniąt. Zazwyczaj kondycja psychofizyczna dziecka urodzonego jako pierwsze jest lepsza niż noworodka urodzonego jako drugi. Dzieci urodzone jako ostatnie są bardziej płaczliwe, lękliwe i agresywne, częściej też wykazują opóźnienia w rozwoju, trudności w nauce czy nadwrażliwość emocjonalną, natomiast noworodki urodzone jako pierwsze wykazują w późniejszych latach szybsze tempo rozwoju psychicznego i fizycznego (Gomółka-Walszek 2008, 289). Zróznicowana dynamika rozwoju bliźniąt doprowadza do odmiennego traktowania rodzeństwa bliźniaczego przez rodziców. Lepiej rozwinięte i bardziej aktywne dziecko domaga się większej ilości czasu i uwagi ze strony dorosłych, otrzymuje więc więcej bodźców stymulujących jego rozwój niż dziecko mniej aktywne. Faworyzowanie przez rodziców jednego z bliźniąt powoduje stłumienie aktywności drugiego dziecka, a tym samym może dodatkowo wpłynąć na spowolnienie jego rozwoju (Gomółka-Walszek 2008, 288).

Rodzeństwo bliźniacze wychowuje się w odmiennych warunkach środowiskowych niż dzieci urodzone z ciąży pojedynczych. Równoczesne pojawienie się w rodzinie dwojga dzieci staje się dla rodziców źródłem wielu trudności, wiąże się z dużo większym zaangażowaniem rodziców w opiekę nad dziećmi i wysiłkiem fizycznym, a także zwielokrotnionymi kosztami zaspokojenia potrzeb. W związku z tymi obciążeniami rodzice nie zawsze są w stanie poświęcić każdemu dziecku wystarczająco dużo uwagi, a tym samym stworzyć jednocześnie dwa jednakowo silne związki interpersonalne (Gomółka-Walszek 2008, 289).

DYNAMIKA ROZWOJU JĘZYKOWEGO BLIŹNIĄT

W ciągu ostatniego stulecia w literaturze przedmiotu utrwalił się pogląd, że u dzieci z ciąży bliźniaczych powszechne jest opóźnienie rozwoju mowy⁷. Wśród przyczyn opóźnień i zaburzeń w rozwoju mowy wymienia się czynniki natury

⁶ Badania bliźniąt dwuzygotycznych, których matki przed 28. tygodniem ciąży przeżywały silny niepokój związany z przebiegiem ciąży, wykazały w tej grupie większy odsetek dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Jest to wyjaśniane toksycznym działaniem stresu, który działając na linii między podwzgórzem, korą nadnerczy i przysadką znacznie upośledza łożysko, wpływa na układ immunologiczny, a także zwiększa liczbę leukocytów, glikokortykoidów. Te wszystkie czynniki zaburzają rozwój kształtującego się dopiero układu nerwowego i powodują często nieodwracalne nieprawidłowości rozwojowe (Gomółka-Walszek 2008, 290).

⁷ Istnieją jednak różnice w obserwowanych opóźnieniach i w ich rodzaju. Wynikają one z różnych podejść metodologicznych, w szczególności dotyczących: doboru grupy badanych bliźniąt, doboru grupy kontrolnej dzieci urodzonych pojedynczo i zastosowanych sposobów pomiarów wyniku badania (Thorpe 2006, 387–395).

biologicznej i medycznej, a także uwarunkowania środowiskowe⁸. Wyższy odsetek wcześniactwa i powikłań okołoporodowych wiąże się z odnotowywaniem wśród bliźniąt wyższych wskaźników uszkodzeń neurologicznych. Opóźnienie rozwoju językowego najczęściej warunkowane jest wylewami do struktur mózgu, wystąpieniem zaburzeń oddychania i wewnątrzmacicznego zatrzymania wzrostu dziecka. Badania wykazały, iż opóźnienia rozwoju realizacji ekspresywnej funkcji wypowiedzi związane są z uszkodzeniami lewej komory mózgu. Natomiast trudności w rozumieniu i tworzeniu wypowiedzi często były powiązane z krwawieniami do- i okołokomorowymi (Janowsky, Nass 1985, za: Chrzan-Dętko 2016, 172). Jednak sam fakt urodzenia się z dziecka z ciąży mnogiej wiąże się jedynie z większym prawdopodobieństwem opóźnień rozwojowych, nie jest czynnikiem decydującym o wystąpieniu nieprawidłowości (Jurkowski 1986, 79).

Prawidłowy rozwój mowy jest warunkowany zarówno odpowiednim wyposażeniem biologicznym, jak też właściwą socjalizacją językową. Oprócz prawidłowego funkcjonowania ośrodków mózgowych odpowiedzialnych za mowę, dobrze zbudowanego i sprawnie działającego aparatu artykulacyjnego, do rozwoju mowy niezbędne są stymulacja słowna i rozwój motywacji do mówienia ze strony najbliższego otoczenia. Dzieci z ciąży bliźniaczych mogą doświadczać niedostatków uwagi ze strony opiekunów, co wynika z konieczności opieki nad dwojgiem małych dzieci równocześnie (Rostowska, Pastwa-Wojciechowska 2010, 114). Utrwaliło się błędne przekonanie, że bliźnięta wykazują mniejszą potrzebę uwagi ze strony dorosłych ze względu na stałe towarzystwo brata/siostry bliźniaka. Wychodzący z takiego założenia rodzice rzadziej komunikują się z dziećmi, posługują się krótkimi zdaniami, prostymi konstrukcjami gramatycznymi, nie dostarczając dzieciom odpowiedniej stymulacji słownej (Chmiel 2013, 50). Odmienne wzorce społecznych interakcji są najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem różnic w rozwoju językowym zdrowych bliźniąt⁹.

⁸ Badania wykazują, że dzieci przedwcześnie urodzone umieszczone w inkubatorach lub na oddziałach intensywnej terapii wykazują trudności z odróżnianiem głosu matki od głosów innych osób ze względu na narażenie na hałas w najwcześniejszym etapie życia. Istotną część tej grupy stanowią dzieci z ciąży mnogiej. Z powodu pozbawienia ich wówczas stałego kontaktu z matką i jej mową, wcześniaki mogą także przejawiać odmienne wzorce przetwarzania mowy. Dzieci urodzone przedwcześnie w sytuacji doświadczenia stresu potrzebują znacznie więcej czasu na recepcję słyszanych fonemów, trzyletnie wcześniaki w stosunku do dzieci urodzonych o czasie posługują się mniej złożonymi wypowiedziami, wykazują gorsze umiejętności w zakresie rozumienia i pamięci słuchowej, częściej mają trudności z prawidłową artykulacją i odznaczają się uboższym zasobem leksykalnym (Chrzan-Dętko 2016, 172).

⁹ Niższe średnie wyniki w badaniu rozwoju mowy u bliźniąt mogą być skutkiem różnego typu niepełnosprawności. Jednak w badaniu bliźniąt, u których wykluczono ciężkie deficyty neurologiczne i wcześniactwo poniżej 33. tygodnia ciąży, wykazano że opóźnienie rozwoju językowego było nadal dostrzegane, lecz w nieznacznym stopniu (Thorpe 2006, 387–395). Bliźnięta wychowane jako dzieci pojedyne (w związku z tym, że zmarła ich siostra lub brat bliźniak) również osiągały gorsze

Obserwacje interakcji między rodzicem a dzieckiem w grupie rodzin z dziećmi z ciąży mnogich i pojedynczych wykazały, że bliźnięta doświadczają więcej przerw w kontaktach z rodzicem¹⁰ i odbywają mniej indywidualnych interakcji z nim niż dzieci urodzone pojedynczo. Dzieci bliźniacze większość czasu spędzają z rodzeństwem, które prezentuje podobny poziom rozwoju¹¹. Ograniczenie kontaktu z dorosłymi i zbyt długie przebywanie bliźniąt tylko ze sobą prowadzi do powielania wzajemnych błędów i nieosłuchiwanie się z wzorcami językowymi (Jurkowski 1986, 79).

Pomiędzy bliźniętami powszechne jest także tworzenie „własnego języka”, który pozostaje niezrozumiały nawet dla osób nawet z najbliższego otoczenia¹². Rodzeństwo bliźniacze ma wspólny kontekst społeczny i podobne doświadczenia, dlatego lepiej niż inni rozumie „bliźniaczy język”, potwierdzają to obserwacje rodziców. Bliźnięta otoczone są stałą obecnością brata lub siostry, co wiąże się z zaspokojeniem potrzeby kontaktu z drugim człowiekiem. W takich przypadkach interakcja z osobą dorosłą przestaje być nie tylko konieczna, ale też ciekawa. Niemal 50% bliźniąt wykształca swój wspólny sposób komunikowania się (Thorpe 2006, 387–395)¹³. Zjawisko to może powodować nie tylko zaburzenia rozwoju mowy, ale także problemy o charakterze emocjonalno-społecznym, takie jak izolowanie się i uzależnianie się dzieci od siebie nawzajem (Rostowska, Pastwa-Wojciechowska 2010, 114).

W literaturze przedmiotu przeważa pogląd o wolniejszym tempie rozwoju języka u bliźniąt. Różnice są dostrzegalne jedynie w pierwszych latach życia. Wśród przyczyn tego zjawiska wskazuje się na mniejszą stymulację słowną

wyniki w badaniach mowy, zbliżone bardziej do wyników uzyskiwanych przez dzieci z ciąży mnogich niż pojedynczych. W innych badaniach stwierdzono, że bliźnięta, które wychowywały się jako dzieci pojedyncze, miały wyniki badań mowy porównywalne z dziećmi z ciąży pojedynczych, co pozwala wnioskować o wpływie środowiska społecznego na rozwój mowy (Thorpe 2006, 387–395).

¹⁰ U matek bliźniąt stwierdzono wyższy wskaźnik depresji, co może skutkować zmniejszeniem wrażliwości na potrzeby dzieci (Rostowska, Pastwa-Wojciechowska 2010).

¹¹ Większość badań prezentuje społeczne interakcje w obrębie rodzin dzieci bliźniaczych i urodzonych pojedynczo, porównując interakcję duetu matka – dziecko z interakcją triady matka – dwoje dzieci. Z tego powodu nie jest jasne, czy wpływ na rozwój mowy mają skutki posiadania dwójki dzieci, czy też bycia bliźniakiem (Thorpe 2006, 387–395).

¹² Według P. Bakker „bliźnięta nie tworzą jakiegoś języka, ale raczej stosują wyrażenia onomatopieczne, wymyślone słowa i adaptują język dorosłych do własnych możliwości artykulacyjnych. Obecność drugiego dziecka (bliźniaka), które uczy się języka w tym samym czasie, w naturalny sposób wymusza próby komunikowania się. Pomimo tego, że języki te są niezrozumiałe i ubogie pod względem morfologicznym, bliźnięta posługujące się nimi rozumieją się. Aktywność ta jest nieznacznie częstsza wśród bliźniąt jednojajowych niż dwujajowych i szybko zanika” (Bakker 1987, 233–238, za: Chmiel 2013, 51).

¹³ Ostatnie wyniki badań wskazują, że wykształcenie prywatnego języka nie jest typowe tylko dla bliźniąt. Zjawisko to występuje także w przypadku par rodzeństwa z ciąży pojedynczych spędzających ze sobą większość czasu. Wyłączny sposób komunikacji bliźniąt jest również obserwowany przez rodziców rodzeństwa z ciąży pojedynczych, aczkolwiek znacznie rzadziej.

ze strony rodziców i mniejszą liczbę indywidualnych interakcji z matką, niż ma to miejsce w przypadku dziecka urodzonego pojedynczo, mniejszą liczbę wypowiedzi indywidualnych kierowanych przez matki do bliźniąt, które służą podtrzymaniu kontaktu werbalnego, mniejszą liczbę pytań i komentarzy dotyczących aktywności dzieci, a większą liczbą zakazów i poleceń, a także nierównomierne rozłożenie uwagi na każde z dzieci i spędzanie większości czasu z jednym bliźniakiem, który nie jest zwykle dobrym wzorcem językowym i komunikacyjnym dla drugiego bliźniaka (Vasta, Haith, Miller 1992, 431).

Badania przeprowadzone w 1932 roku przez E. J. Day dowodzą, że średnia długość wypowiedzi dzieci urodzonych pojedynczo i bliźniąt jest różna. U bliźniąt odnotowano wyniki słabsze w stosunku do dzieci urodzonych z ciąży pojedynczych (Day 1932, za: Jurkowski 1986).

Bliźnięta jednojajowe są identyczne pod względem genetycznym, co prowadzi do wniosku, że wszelkie różnice między nimi w rozwoju mowy mogą wynikać jedynie z czynników środowiskowych.

METODOLOGIA BADANIA

Jako cel główny niniejszych badań przyjęto ocenę wpływu czynników biologicznych i społecznych charakterystycznych dla dzieci urodzonych z ciąży pojedynczej i mnogiej na ontogenezę mowy. W związku z przeprowadzoną procedurą badania celem szczegółowym badań stała się więc analiza porównawcza stanu kompetencji i sprawności: fonologiczno-fonetycznej, leksykalno-semantycznej, fleksyjnej, słowotwórczej i składniowej prezentowanych przez grupę dzieci urodzonych z ciąży pojedynczej i grupy bliźniąt. Problem zgłębiany był na podstawie badania stanu kompetencji na poszczególnych podsystemach języka i sprawności w realizacji jednostek z różnych poziomów systemu językowego. Wykorzystano do tego informacje uzyskane z wywiadu z matkami badanych dzieci, wyniki ukierunkowanej obserwacji oraz analizę wypowiedzi badanych dzieci.

Badaniem została objęta grupa dziewięciorga trzyletnich dzieci – trojga urodzonych z ciąży pojedynczej i trzech par urodzonych z ciąży mnogiej. Dzieci urodzone z ciąży bliźniaczej stanowiły grupę badawczą podjętych badań, natomiast dzieci z ciąży pojedynczej tworzyły grupę kontrolną. Dzieci pochodziły z różnych rejonów Polski, wychowywały się w pełnych rodzinach, a liczba posiadanego przez nie rodzeństwa była różna. Badaniem objęto bliźnięta zarówno jedno-, jak i dwujajowe. Ich rozwój w sferze motorycznej, społeczno-emocjonalnej i poznawczej odpowiadał normie rozwojowej. Dzieci urodzone z ciąży bliźniaczej stanowiły grupę badawczą, natomiast dzieci z ciąży pojedynczej tworzyły grupę kontrolną. Wszystkie dzieci uczestniczące w badaniu były zdrowe.

Tabela 1. Charakterystyka kliniczna i środowiskowa badanych dzieci

Badanie dzieci														
Lp.	Grupa badana		Lp.	Grupa kontrolna										
1.	Hanna i Zofia – bliźniaczki dwujajowe	Dziewczynki urodzone 18.03.2016 roku w 33. tygodniu ciąży z niską masą urodzeniową. Mają młodszego brata w wieku 6 miesięcy. Pochodzą z niewielkiego miasta na Mazowszu.	1.	Paweł	Chłopiec urodzony 23.05.2016 roku w 40. tygodniu ciąży z prawidłową masą urodzeniową. Ma dwóch braci – starszego (w wieku 6 lat) oraz młodszego (w wieku 11 miesięcy). Mieszka w niewielkiej miejscowości na Mazowszu.									
2.						3.	Julia i Zuzanna – bliźniaczki dwujajowe	Dziewczynki urodzone 12.04.2016 roku w 35. tygodniu ciąży z niską masą urodzeniową, nie posiadają rodzeństwa. Pochodzą z niewielkiego miasta na Mazowszu.	2.	Amelia	Dziewczynka urodzona 05.05.2016 roku w 38. tygodniu ciąży z prawidłową masą urodzeniową, jest jedynaczką. Pochodzi ze wsi w województwie mazowieckim.	4.	5.	Aleksander i Kajetan – bliźnięta jednojajowe
3.	Julia i Zuzanna – bliźniaczki dwujajowe	Dziewczynki urodzone 12.04.2016 roku w 35. tygodniu ciąży z niską masą urodzeniową, nie posiadają rodzeństwa. Pochodzą z niewielkiego miasta na Mazowszu.	2.	Amelia	Dziewczynka urodzona 05.05.2016 roku w 38. tygodniu ciąży z prawidłową masą urodzeniową, jest jedynaczką. Pochodzi ze wsi w województwie mazowieckim.									
4.						5.	Aleksander i Kajetan – bliźnięta jednojajowe	Chłopcy urodzeni 18.07.2016 roku w 36. tygodniu ciąży z niską masą urodzeniową, nie posiadają rodzeństwa. Mieszkają w dużym mieście w województwie warmińsko-mazurskim.	3.	Michał	Chłopiec urodzony 22.01.2016 roku w 39. tygodniu ciąży, z prawidłową masą urodzeniową, ma młodszego brata w wieku 1 roku i 2 miesięcy. Pochodzi z dużego miasta położonego na Warmii.	6.		
5.	Aleksander i Kajetan – bliźnięta jednojajowe	Chłopcy urodzeni 18.07.2016 roku w 36. tygodniu ciąży z niską masą urodzeniową, nie posiadają rodzeństwa. Mieszkają w dużym mieście w województwie warmińsko-mazurskim.	3.	Michał	Chłopiec urodzony 22.01.2016 roku w 39. tygodniu ciąży, z prawidłową masą urodzeniową, ma młodszego brata w wieku 1 roku i 2 miesięcy. Pochodzi z dużego miasta położonego na Warmii.									
6.														

Źródło: opracowanie własne

Badanie prowadzono w okresie od czerwca 2019 roku do końca października 2019 roku. Obserwacja dzieci przeprowadzana była podczas spotkań w ich naturalnym środowisku – w ich domach, podczas wspólnych interakcji w trakcie zabawy, a także podczas wykonywanych czynności dnia codziennego z udziałem ich matek. Badania prowadzone były w oparciu o autorski scenariusz zabaw tematycznych z dziećmi trzyletnimi. Zabawy tematyczne miały wyzwolić aktywność werbalną, która wykazałaby stan ich kompetencji i sprawności językowych. Scenariusze były ułożone w ten sposób, aby w każdym ze spotkań udało się zebrać materiał językowy pozwalający na ocenę każdego z podsystemów języka. Zakres tematyczny zabaw dotyczył trzech pól semantycznych:

1. Spotkanie – temat: „Zwierzęta na wsi”;
2. Spotkanie – temat: „Owoce i warzywa”;

3. Spotkanie – temat: „Ubrania i części ciała”.

Poniżej przedstawiono przykład jednego konspektu zabaw będących formą badania logopedycznego przeprowadzonego na potrzeby niniejszych badań.

Scenariusz zajęć pt. „Zwierzęta na wsi”

Przewidywany czas zajęć: 45 minut

Potrzebne materiały: figurki zwierząt wiejskich, ilustracje i książeczki o tematyce wiejskiej, nagranie odgłosów zwierząt

1. Przywitanie się z dziećmi, swobodna rozmowa

Czas: 5 minut

Cel: wstępna obserwacja

2. Nazywanie zwierząt

Logopeda pokazuje dzieciom figurki zwierząt wiejskich i pyta dzieci: „Jak się nazywa to zwierzę?”, „Jaki odgłos wydaje to zwierzę?”.

Czas: 5 minut

Cel: ocena kompetencji i sprawności fonologiczno-fonetycznej i leksykalno-semantycznej.

3. Zagadki dźwiękowe

Logopeda prezentuje dzieciom nagrania odgłosów zwierząt. Zadaniem dzieci jest wsłuchanie się w dźwięki i odpowiedzenie na pytanie: „Które zwierzę wydaje taki odgłos?”

Czas: 3 minuty

Cel: ocena kompetencji i sprawności fonologiczno-fonetycznej i leksykalno-semantycznej.

4. Zagadki wierszowane

Logopeda czyta dzieciom rymowane zagadki dotyczące zwierząt, np.:

- a) *Chodzi po podwórku, o ziarenka prosi. Siaduje na grzędzie, pyszne jajka znosi.*
- b) *Budzi się przed świtem, w przytulnym kurniku. Potem budzi innych, swoim kukuryku!*
- c) *Jestem duża, ciemna, białe łaty mam. Sianem mnie nakarmisz, zdrowe mleko dam.*
- d) *Gdy wychodzisz z domu, on na ciebie czeka. Kiedy wrócisz znowu, cieszy się i szczeka.*

Czas: 2 minuty

Cel: ocena kompetencji i sprawności leksykalno-semantycznej.

5. Oglądanie ilustracji/książeczki o tematyce zwierząt wiejskich i wiejskiego życia – rozmowa

Logopeda wraz z dzieckiem oglądają ilustrację lub książeczkę oraz tworzą spontaniczne opisy i komentarze dotyczące widzianych obrazków. Obserwowa-

ne elementy są punktem wyjścia do poprowadzenia spontanicznej dłuższej rozmowy z dzieckiem.

Czas: 3 minuty

Cel: ocena kompetencji i sprawności leksykalno-semantycznej, fonologiczno-fonetycznej, fleksyjnej, słowotwórczej i składniowej.

6. Oglądanie ilustracji/książeczki o tematyce zwierząt wiejskich i wiejskiego życia – zadania

Zadaniem dziecka jest odnajdowanie na obrazku wskazanych przez logopedę zwierząt, a potem dobieranie w pary figurek zwierząt do ich przedstawicieli widzianych na ilustracji.

Czas: 5 minut

Cel: ocena kompetencji i sprawności leksykalno-semantycznej, fonologiczno-fonetycznej, fleksyjnej, słowotwórczej i składniowej.

7. Zabawa tematyczna: budowa z klocków zagrody dla zabawkowych zwierząt, zabawa w prowadzenie wiejskiego gospodarstwa

Wspólna zabawa ma na celu wyzwolenie naturalnej aktywności werbalnej dziecka, jest także okazją do sprawdzenia rozumienia i reagowania na polecenia proste i złożone typu: *Podaj mi konika. Zanim postawisz tam kaczkę, podaj mi dwa żółte klocki.*

Czas: 7 minut

Cel: ocena kompetencji i sprawności leksykalno-semantycznej, fonologiczno-fonetycznej, fleksyjnej, słowotwórczej i składniowej.

8. Zabawa słowotwórcza – kończenie zdań

Zadaniem dzieci jest dokończenie zdań i utworzenie prawidłowego derywatu słowotwórczego przez analogię to podanego przykładu. Przykłady zdań:

To jest duży pies, a to jest mały PIESEK.

Tu jest pan gospodarz, a jego żona to pani GOSPODYNI.

Synem kozy jest mały KOZIOŁEK.

Buda jest psim domem, gniazdo jest PTASIM domem.

Czas: 2 minuty

Cel: ocena kompetencji i sprawności słowotwórczej.

9. Pożegnanie z dziećmi:

Wspólne odśpiewanie i zatańczenie do piosenki na pożegnanie, np.:

Rączka pięć paluszków ma, prawa robi pa, pa, pa.

Lewa robi pa, pa, pa. Nogi robią tup, tup, tup.

Prawa tup, lewa tup. Podskok w górę i krok w przód.

Czas: 2 minuty.

Wypowiedzi realizowane przez dzieci podczas wspólnej zabawy i realizacji zadań inicjowanych przez osobę badającą zostały utrwalone na dyktafonie, a następnie przetranskrybowane, poddawane analizie ilościowej i jakościowej,

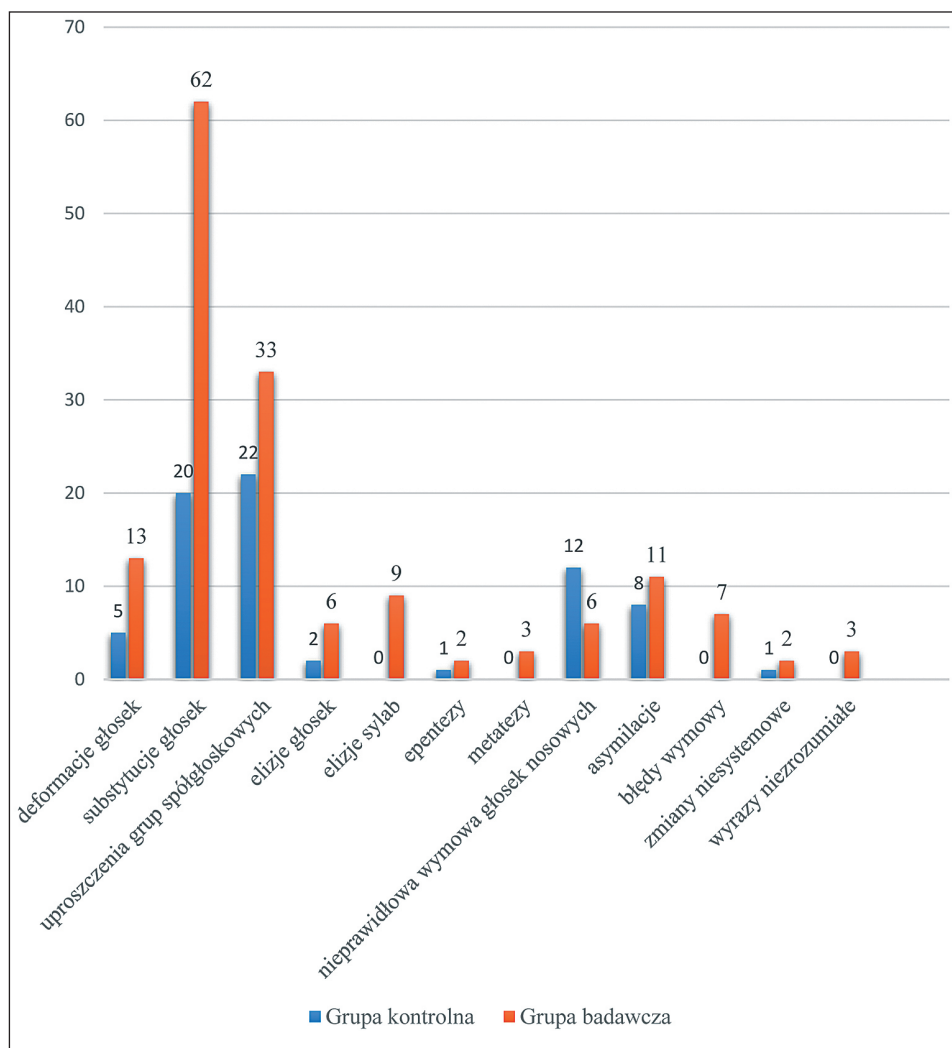
a wyniki uzyskane w grupie badanej i grupie kontrolnej zostały poddane ocenie porównawczej.

ANALIZA MATERIAŁU EMPIRYCZNEGO

Sprawności fonologiczno-fonetyczne

Analiza materiału empirycznego wykazała różnice ilościowe i jakościowe w wymowie dzieci z obu badanych grup. W wymowie dzieci urodzonych z ciąży mnogich odnotowano znacznie więcej zniekształceń artykulacyjnych niż w wypowiedziach dzieci z ciąży pojedynczych, prócz tego artykulację dzieci z poszczególnych par rodzeństwa bliźniaczego charakteryzowały różnice indywidualne. Zniekształcenia wymowy u dzieci z grupy badanej miały charakter paradygmatyczny i syntagmatyczny, podczas gdy u dzieci z grupy kontrolnej odstępstwa w realizacji fonetycznych wzorców wyrazów wynikały z zaburzeń paradygmatycznych, w tej grupie wystąpiły przede wszystkim wady wymowy. Najczęstsze nieprawidłowości wymawianiowe w obydwu grupach objawiały się jako uproszczenia grup spółgłosek, np.: <pszczołki> jako [p'cuuk'i], <przykład> jako [p'sykat], <zwierzę> jako [v'ieże]. W wypowiedziach dzieci z grupy badawczej wystąpiło też więcej deformacji oraz substytucji głosek niż w grupie kontrolnej. Najczęściej odnotowywano zamianę głosek tylnojęzykowych głoskami przedniojęzykowymi – uprzednienia, np. <kaczka> jako [tačka], <kot> jako [tot]. Zgodnie z prawidłowościami rozwojowymi głoski szumiące i głoski syczące były realizowane jako głoski ciszące. Częste były także upodobnienia samogłosek, takie jak: <truskawka> jako [tłaškafka], <okulary> jako [ukulaly]. W wymowie bliźniąt pojawiły się też dyspalatalizacje i palatalizacje, np.: <owieczka> jako [ovečka], <niebieskie> jako [nebeske] <kogut> jako [kog'jut], <czapka> jako [čapk'ja]. Zarejestrowano także liczne ubezdźwięcznienia, np. <bocian> jako [poćan], <koza> jako [koša], <żaba> – [žapa]. Bliźnięta częściej niż dzieci z ciąży pojedynczych realizowały nieprawidłowo głoski nosowe – w ich wymowie następowała dyftongiczna realizacja nosówek w wygłosie oraz odnosowienie samogłoski ą w wygłosie wyrazu, np. <chcę> jako [kćem], <kurką> – [kulko]). W wymowie bliźniąt częściej występowały też nieprawidłowości w realizacji struktur wyrazowych: elizje głosek i sylab, metatezy i epentezy, np.: <banany> jako [badanany], <maliny> jako [l'iny]), <arbuz> jako [ablus], <skarpeta> – [skalepeta].

Wymowa badanych par rodzeństwa bliźniaczego pozostawała na podobnym poziomie – analogiczne zjawiska fonetyczne występowały u bliźniaczego brata lub siostry.

Wykres 1. Nieprawidłowości fonetyczno-fonologiczne w wypowiedziach dzieci z grupy badanej i grupy kontrolnej

Źródło: opracowanie własne

Sprawności leksykalno-semantyczne

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że chociaż wszystkie badane dzieci odznaczały się dobrym rozwojem słownika biernego i czynnego, to w wypowiedziach dzieci z grupy kontrolnej wystąpiło nieco mniej usterek leksykalno-semantycznych. Dwie pary rodzeństwa przejawiały bogaty zasób słownictwa, jedna para natomiast ujawniła braki leksykalne oraz ubóstwo słownictwa czyn-

nego. Przejawiało się to używaniem słownictwa wyłącznie o znaczeniu konkretnym. W wypowiedziach jednego rodzeństwa bliźniaczego zaobserwowano także błędy leksykalne polegające na użyciu nieprawidłowych połączeń leksykalnych przez dobór nieadekwatnych słów do kontekstu wypowiedzi, np. *Krówka znosi sobie mleczko; Upiekłam sok; Dam kawałek zupy*. W mowie większości dzieci z grupy badawczej odnotowano parafazje semantyczne – używanie nazw pozostających w obrębie tej samej kategorii gramatycznej lub pola semantycznego typu *kiwi – cytryna, zielony – żółty, kogut – kura*. Wypowiedzi dzieci z obu grup przepełnione były słownictwem wartościującym i ekspresywnym (głównie zdrobnieniami), np. *Pieseczku malusi, moje ulubione, najlepsze na świecie, mandaryneczka, ogóreczki*.

Semantyka wypowiedzi niejednokrotnie obrazowała liczne odwołania do własnych doświadczeń i upodobań skojarzonych z tematyką słyszanych komunikatów. Przykładem mogą być wypowiedzi: *To krowa, ale ja nie widziałem jej jeszcze nigdy; Lubię jajka; Tak jak nasz piesek; Ja też się męczę, jak sprzątam*. Stan słownika biernego badanych dzieci należy ocenić jako dobry – dzieci wykazywały się poprawnym zrozumieniem treści zagadek, a także adekwatnie odpowiadały na zadawane pytania i poprawnie wykonywały polecenia osoby badającej.

Wypowiedzi dzieci z grupy kontrolnej były bogatsze leksykalnie. Dzieci te także częściej rozpoczynały nowe wątki tematyczne i częściej komentowały wykonywane czynności, o czym świadczą zdania: *Co teraz, uuu... tego nie widzę; Dobra, to ja teraz kupuję ogórka, muszę to schować; Kalafior. Co to? Nie, co ja mówię! To nie kalafior!* Można stwierdzić, że dzieci z grupy kontrolnej wykazywały większą aktywność werbalną i używały struktur języka bardziej zróżnicowanych semantycznie i formalnie niż dzieci z grupy badanej. Dzieci te odznaczały się również większą precyzją w doborze słownictwa, stosowały autopoprawki oraz wyjaśniały zasadność użycia danego wyrazu w konkretnej sytuacji. Przytoczyć tu można zdania: *Dają im jeść i pić, bo krowa musi dać mleko, a kura jajka, to muszą jeść; To kurczakowa rodzina, bo tu mama kura, a tu takie malutkie kuraki*.

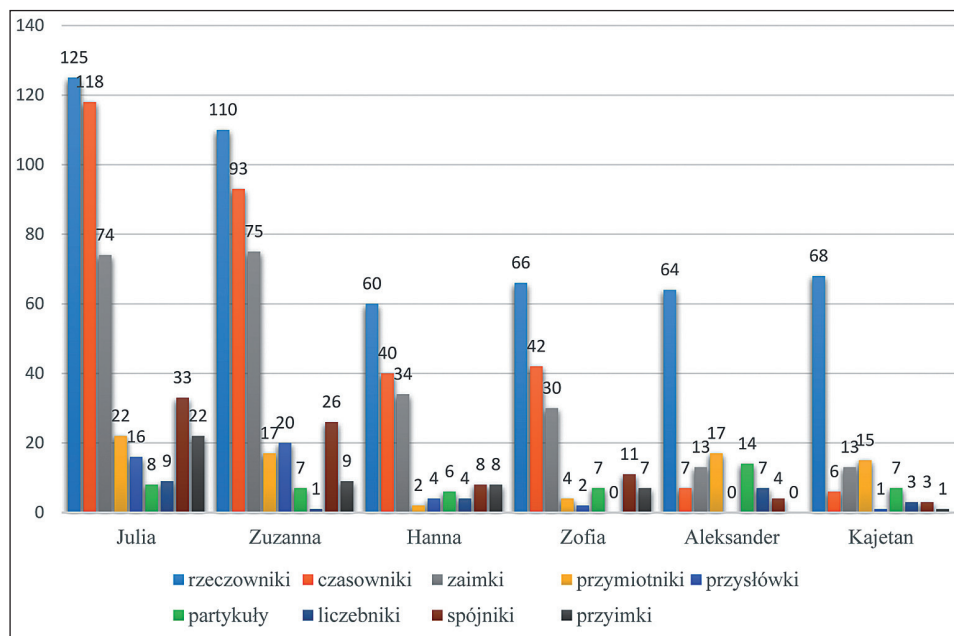
Stan sprawności leksykalno-semantycznych badanych par rodzeństwa bliźniaczego pozostaje na tym samym poziomie – obie siostry oraz obydwaj bracia odznacali się podobnym zasobem słownictwa czynnego, co może potwierdzać tezę o środowiskowych uwarunkowaniach rozwoju sprawności leksykalnych u bliźniaczego rodzeństwa. Często jedno z bliźniąt powtarzało słowa wypowiedziane przez brata czy siostrę, dzieci z grupy kontrolnej natomiast częściej formułowały odniesienia do słów swojej mamy, co świadczy o istotnej roli naśladownictwa w kształtowaniu się zasobu leksykalnego.

Sprawności fleksyjne

W spontanicznych wypowiedziach badanych dzieci pojawiały się agramatyzmy. Nieprawidłowości dotyczyły najczęściej tworzenia liczby mnogiej rzeczowników: np. *brzoskwińi; zwierzątki*, form biernika, narzędnika oraz dopełniacza rzeczowników, np. *naltów autobusa, telefona, do malinków, będą detektywą, widzę kaczkę i [...] koguteka*. Nieprawidłowości w realizacji form fleksyjnych polegały także na niedostosowaniu formy czasownika do rzeczownika pod względem kategorii liczby i rodzaju, czego przykładem są sformułowania: *w sadzie rośnie drzewa; a tu jest policzki; a ja w oko ukujemy; tu jest... winogłona*.

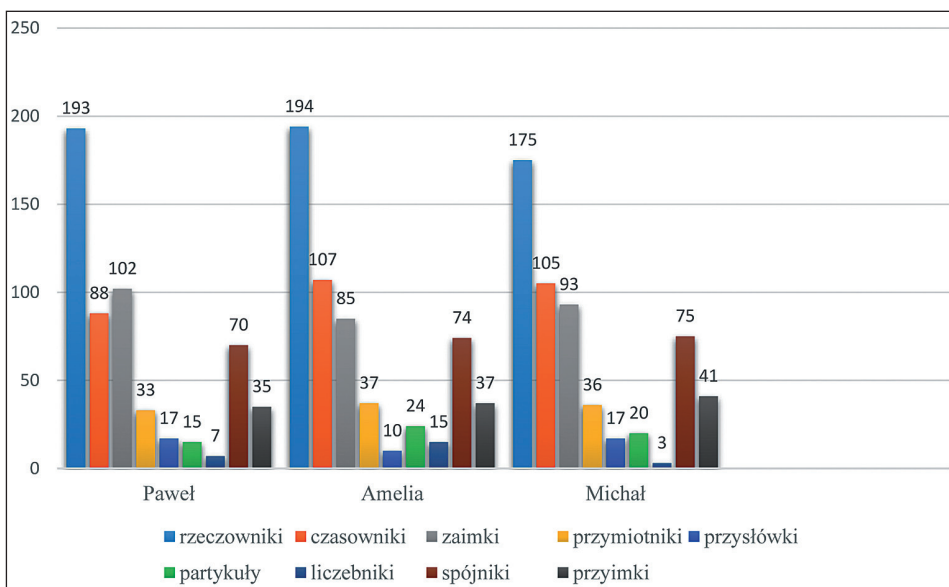
Większość form fleksyjnych zrealizowanych w wypowiedziach badanych dzieci była prawidłowa. Rodzeństwo bliźniacze przeważnie prawidłowo deklinowało i koniugowało wyrazy, charakterystyczne dla tych dzieci było częste używanie czasownika w liczbie mnogiej (mówienie w imieniu swoim oraz siostry/braća bliźniaka) lub w 3. osobie liczby pojedynczej. Przykładem tego było tworzenie w odniesieniu do swojej osoby form: *teraz biegamy* lub *teraz Zuzi zagadka*. W spontanicznych wypowiedziach zdarzały się nieprawidłowości w stosowaniu form temporalnych, np. *dawno temu w sadzie rosą*.

Dzieci z grupy kontrolnej nie wykazały istotnych różnic w zakresie realizowania form fleksyjnych wyrazów w stosunku do grupy badawczej. Zaobserwo-

Wykres 2. Udział części mowy w wypowiedziach grupy badawczej

Źródło: opracowanie własne

Wykres 3. Udział części mowy w wypowiedziach grupy kontrolnej

Źródło: opracowanie własne

wano podobną liczbę nieprawidłowości gramatycznych. Zauważyć jednak należy, że wypowiedzi tych dzieci były dłuższe i bardziej rozwinięte. Może to oznaczać, że stosunek wypowiedzi prawidłowych pod względem fleksyjnym do form realizowanych niegramatycznie może być znacznie większy niż w przypadku dzieci z grupy badanej.

Sprawności słowotwórcze

Zadanie służące ocenie sprawności słowotwórczej polegało na tworzeniu derywatów analogicznie do podanej konstrukcji słowotwórczej. Takie operacje okazały się dla badanych dzieci szczególnie trudne, na co wskazuje mała liczba prawidłowo utworzonych formacji słowotwórczych. Dzieci były w stanie prawidłowo utworzyć derywaty często występujące w wypowiedziach potocznych – deminutywa oraz przymiotniki odrzeczownikowe, np. *mały piesek*, *mała czapeczka*, *sok pomarańczowy*. Pozostałe kategorie słowotwórcze sprawiały dzieciom trudność, nie tworzyły ich wcale lub tworzyły konstrukcje niesystemowe, np. *sok malinonawy*, *zupa ogórkowawa*, *klienciarz*. Dzieci omawiały znaczenie derywatu lub formułowały komentarze odnoszące się do własnych doświadczeń. Przykładem mogą być wypowiedzi: *synek*, *mała kózka jako 'koziołek'*; *to mama zawsze kupuje* lub *taki pan nazywa się Krzysiek – na określenie słowa „klient”*. W spon-

tanicznie tworzonych wypowiedziach najczęstsze nieprawidłowości w tworzeniu konstrukcji słowotwórczych dotyczyły nieprawidłowo użytego prefiksu przy czasownikach, np. *podpełęlam* oraz sufiksu podczas tworzenia form deminutywnych, np. *misiałki*.

Podobnie było w przypadku dzieci z ciąż pojedynczych, które także udzieliły małej liczby prawidłowych odpowiedzi w zadaniach słowotwórczych. Ich wypowiedzi jednak dostarczyły jednak większej liczby prawidłowo utworzonych derywatów. Szczególnie trudne okazało się tworzenie form żeńskich, męskich, nazw narzędzi oraz nazw istot młodych. Podobnie jak w przypadku grupy badawczej, najlepiej wypadło tworzenie nazw augmentatywnych i deminutywnych. W spontanicznych wypowiedziach dzieci z ciąż pojedynczych również pojawiały się błędy wynikające z zastosowania nieprawidłowych mechanizmów słowotwórczych, takie jak błędne tworzenie nazw kolorów, czy błędne utworzenie stopnia wyższego przymiotnika. Ich występowanie było jednak rzadsze niż w przypadku dzieci z ciąż mnogich.

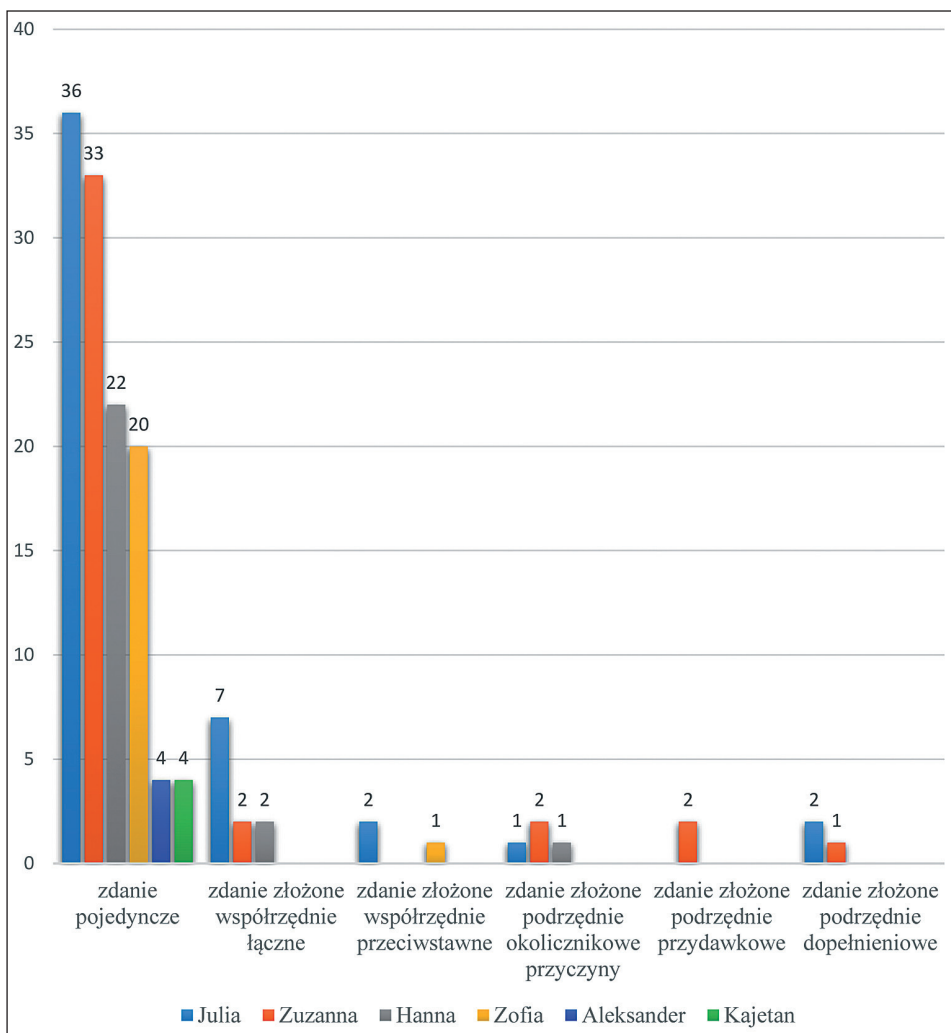
Sprawności składniowe

Zaobserwowano, iż wypowiedzi grupy kontrolnej były dłuższe i bardziej rozwinięte. Dzieci z ciąż pojedynczych tworzyły większą liczbę wypowiedzi o typie zdań pojedynczych i złożonych, podczas gdy w mowie bliźniąt dominowały równoważniki zdań oraz zdania pojedyncze. Jedna z par rodzeństwa bliźniaczego wykazała się budowaniem wypowiedzi składających się w większości z jednowyrazowych wypowiedzi – rzeczowników, zaimków używanych w formie podstawowej. Wśród bliźniąt częste było tworzenie zdań pojedynczych (*Tata ma okulary*), złożonych współrzędnie łącznych (*Tam daleko jest mój dom i musisz jechać samochodem*) oraz zdań złożonych podrzędnie okolicznikowych (*Babcia schowała się w sofie, jak była burza*).

Wśród najczęściej realizowanych typów wypowiedzeń przez dzieci urodzone pojedynczo były: zdania złożone współrzędnie łączne (*Ja lubię zupki i babcia gotuje mi*) i przeciwstawne, (*Zawsze na spacerkach spotykamy jakiegoś pieska, ale my nie mamy pieska w domu*) oraz zdania złożone podrzędnie okolicznikowe (*Wszystkie warzywka są dobre, bo mieszkają tam witaminy*). Pojawiały się także zdania złożone podrzędnie, przydawkowe, okolicznikowe czasu i miejsca oraz zdania złożone współrzędnie rozłączne. Dzieci te układały także zdania wielokrotnie złożone, np. *Bawiłem się samochodami, ale już mi się znudziło i teraz szukam puzzelków*; *Pewnie sięga jabłko i weźmie do koszyka, a ten pan jeździ traktorem i patrzy na te zwierzątka*.

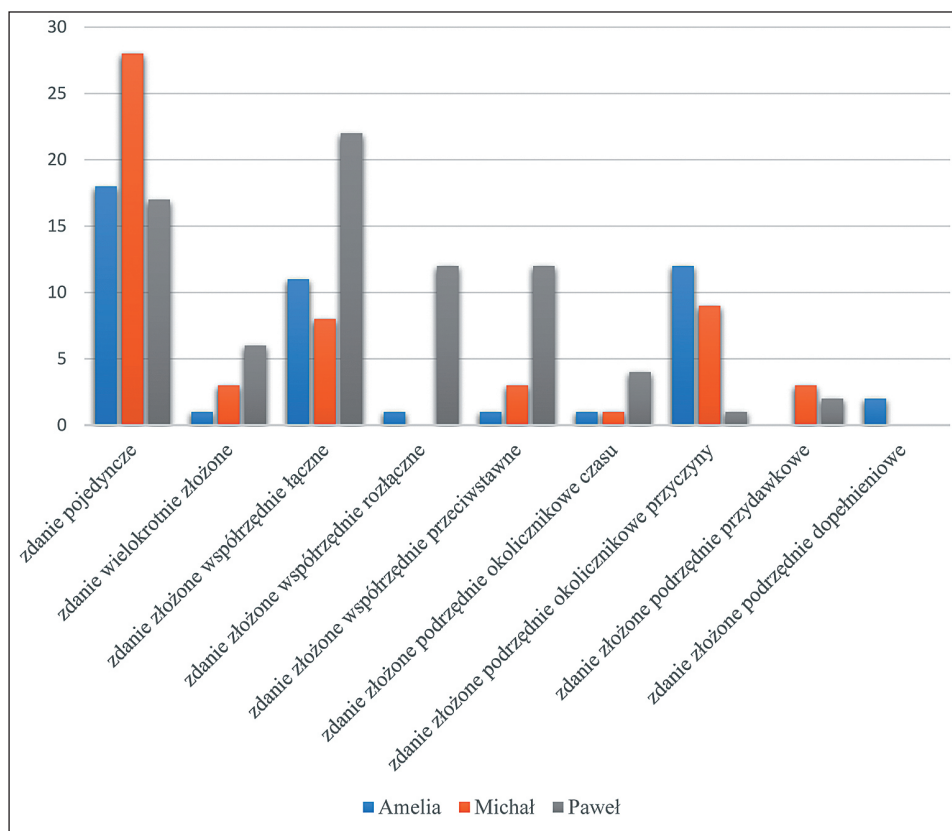
Dzieci z ciąż pojedynczych wykazały się lepszym opanowaniem struktur składniowych, realizowały bardziej zróżnicowane schematy składniowe i utrzy-

mywały szyk wyrazów właściwy dla zdań twierdzących, pytających i rozkazujących. Rodzeństwo bliźniacze najczęściej posługiwało się elementarnymi strukturami składniowymi, złożonymi z zaimka lub rzeczownika oraz czasownika. Pozostałe części mowy (przymiotniki, przysłówki, liczebniki, partykuły, spójniki, przyimki i wykrzykniki) miały nieznaczny udział w ich wypowiedzeniach. Dostrzegalne były znaczne dysproporcje między częstością używania rzeczowników a pozostałymi częściami mowy. Sprawność składniowa bliźniaczego rodzeństwa utrzymywała się na zbliżonym poziomie.

Wykres 4. Rodzaje zdań w wypowiedziach grupy badawczej

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 5. Rodzaje zdań zrealizowanych w wypowiedziach grupy kontrolnej
 Źródło: opracowanie własne

W wypowiedziach dzieci z obu grup pojawiały się podobne zakłócenia w realizowaniu szyku składniowego. Wśród przykładów można wymienić zdania: *Uwielbia ona chleba jeść!*; *Pije wodę i je chrupki kotek!* Ze względu na większy udział zdań o złożonej budowie składniowej w wypowiedziach dzieci z grupy kontrolnej odnotowano większy odsetek nieprawidłowości składniowych, np. niepoprawnie utworzone połączenia przyimkowe (np. *byliśmy do Torunia*), natomiast w wypowiedziach bliźniąt naruszenia związków składniowych zgody, rzędu i przynależności występowało znacznie częściej, np. *pić kompocika, jeść chleba, mamy u babci [...] takich ludków*.

WNIOSKI

Rozwój psychomotoryczny dzieci urodzonych z ciąży mnogiej przebiega odmiennie niż u dzieci urodzonych z ciąży pojedynczej. Rodzeństwo bliźniacze rozwija się w innych warunkach wychowawczych. Specyficzne uwarunkowania biologiczne i środowiskowe rozwoju bliźniąt determinują dynamikę rozwoju językowego. Rozwój językowy bliźniąt przebiega z opóźnieniem w obrębie wszystkich podsystemów języka. Potwierdza to analiza porównawcza stanu kompetencji i sprawności fonologiczno-fonetycznych, leksykalno-semantycznych, fleksyjnych, słowotwórczych i składniowych trzyletnich dzieci urodzonych z ciąży pojedynczych i mnogich.

W wymowie bliźniąt stwierdzono większą liczbę rozmaitych zniekształceń fonetycznych, przede wszystkim o charakterze syntagmatycznym, co wskazuje na niedostateczne opanowanie słuchowo-ruchowych wzorców wyrazów. Wyniki badań wskazują na nieharmonijny rozwój słownictwa dzieci w obrębie badanych grup. U bliźniąt wystąpiło mniejsze zróżnicowanie części mowy i częstsze naruszenie semantycznej łączliwości wyrazów, co wskazuje na opóźniony rozwój pojęciowy w stosunku do rówieśników urodzonych z ciąży pojedynczej. Słabsze są również słowotwórcze i fleksyjne sprawności bliźniąt. Dzieci z grupy kontrolnej tworzyły dłuższe wypowiedzi, które odznaczały się większym zróżnicowaniem składniowym, podczas gdy w spontanicznych wypowiedziach bliźniąt dominowały równoważniki zdań i zdania pojedyncze.

Ponadto trzylatki z grupy kontrolnej odznaczały się większą aktywnością werbalną, częściej komentowały sytuację i częściej inicjowały nowe wątki tematyczne niż ich rówieśnicy z grupy badanej. W wypowiedziach dzieci z obydwu grup pojawiły się zniekształcenia fonetyczne, nieprawidłowości leksykalno-semantyczne, fleksyjne, słowotwórcze i składniowe – zjawiska typowe w ontogenezie mowy, lecz ich nasilenie w mowie bliźniąt było większe, co wskazuje na wolniejsze przyswajanie systemu językowego przez dzieci urodzone z ciąży mnogiej. Należy też zaznaczyć, że sprawności językowe badanych bliźniąt pozostawały u obojga rodzeństwa na podobnym poziomie, co może świadczyć o wpływie czynnika środowiskowego na dynamikę kształtowania się sprawności językowych. Bliźniacze rodzeństwo często wzajemnie naśladuje swoje zachowania. W spontanicznych zabawach jedno z rodzeństwa często powtarzało słowa swojego brata lub siostry, podczas gdy dzieci urodzone z ciąży pojedynczych częściej formułowały odpowiedzi, odwołując się do słów swoich rodziców.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają stwierdzić, że ciąża mnoga wiąże się z ryzykiem opóźnień w rozwoju mowy, zarówno ze względu na uwarunkowania biologiczne, jak też środowiskowe.

BIBLIOGRAFIA

- Bidzan M., Preis K., Senkbeil K., Świątkowska-Freund M., Pankracz Z., 2010, *Rozwój psychoruchowy dzieci z ciążą bliźniaczych z zespołem przetoczenia krwi między płodami (TTTS) a postawy rodzicielskie. Doniesienie wstępne*, „Perinatologia, Neonatologia i Ginekologia”, t. 3, zeszyt 1, 34–40.
- Bręborowicz G.H., Malinowski W., 2003, *Poród w ciąży wielopłodowej*, [w:] *Ciąża wielopłodowa*, red. G.H. Bręborowicz, W. Malinowski, E. Ronin-Walknowska, Poznań.
- Brzezińska A., 2006, *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa.
- Chmiel A., 2013, *Czym jest gotowość komunikacyjna? Studium przypadku bliźniaczek z opóźnionym rozwojem mowy*, [w:] *W świecie logopedii*, t. 2: *Studia przypadków*, red. K. Węsierska, A. Podstolec, Katowice, s. 49–73.
- Chrzan-Dętkoś M., 2016, *Rozwój dzieci urodzonych przedwcześnie*, [w:] *Wczesna interwencja logopedyczna*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Gdańsk, s. 162–179.
- Gomółka-Walaszek I., 2008, *Psychospoleczny kontekst perinatologii bliźniąt*, „Perinatologia, Neonatologia i Ginekologia”, t. 1, zeszyt 4, s. 287–293.
- Gomółka-Walaszek I., Walaszek A., 2008, *Interakcje opieki w rozwoju psychoruchowym bliźniąt*, „Perinatologia, Neonatologia i Ginekologia”, t. 1, zeszyt 4, s. 294–301.
- Grymowicz M., Kłosińska I., Kuran J., 2012, *Bliźnięta... i więcej, czyli o wieloraczkach podczas ciąży i po porodzie*, Warszawa.
- Jurkowski A., 1986, *Ontogeneza mowy i myślenia*, Warszawa.
- Kaczmarek L., 1977, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin.
- Kempiak J., 2019, *Ciąża wielopłodowa*, [w:] *Położnictwo. Podręcznik dla położnic i pielęgniarzek*, red. G.H. Bręborowicz, s. 259–267.
- Kornas-Biela D., 2010, *Bliźnięta i wieloraczki w pre- i perinatalnym okresie rozwoju*, [w:] *Bliźnięta w różnych okresach życia: aspekty biologiczne, medyczne, psychologiczne i społeczne*, red. T. Rostowska, Kraków.
- Malinowski W., 2015, *Poród w ciąży wielopłodowej*, [w:] *Położnictwo i ginekologia*, red. G.H. Bręborowicz, Poznań, s. 380–386.
- Malinowski W., Poręba A., 2005, *Ciąża wielopłodowa*, Katowice.
- Newman R., Ramsey E., 2014, *Ciąża mnoga*, [w:] *Położnictwo. Ciąży prawidłowa i powikłana*, t. 2, red. Steven Unal, s. 112–146.
- Panasiuk J., 2014, *Neurobiologiczne podstawy mowy*, [w:] *Biomedyczne podstawy logopedii*, red. S. Milewski, J. Kuczkowski, K. Kaczorowska-Bray, Gdańsk, s. 359–407.
- Rostowska T., Pastwa-Wojciechowska B., red., 2010, *Rozwój bliźniąt w ciągu życia. Aspekty biopsychologiczne*, Kraków.
- Thorpe K., 2006, *Twin children's language development*, [w:] *School of Early Childhood, Queensland University of Technology*, Victoria Park, s. 387–395.
- Vasta R., Haith M.H., Miller S.A., 1992, *Psychologia dziecka*, Warszawa.
- Walencik-Topiłko A., Banaszkiwicz A., 2016, *Profilaktyka logopedyczna*, [w:] *Wczesna interwencja logopedyczna*, red. K. Kaczorowska-Bray, S. Milewski, Gdańsk, s. 712–727.